

A történelmi kronológiáról

Személyes élménnyel szeretném kezdeni. Amikor 13 éves koromban a kezembe került (örököltem) a Marczali Henrik által szerkesztett tízenkét kötetes világtörténet, s annak átolvasása után úgy döntöttem, történész leszek, az első nagy élmény viharai után éveken át rendszeresen kronológiai táblázatok készítésével foglalkoztam. A legtöbb európai uralkodóház családfái és az uralkodók kronológiái mellett a kisebb szerepet játszó, de azért számításbajövő grófi és hercegi családokra vonatkozó adatok mellett rendre gyűjtöttem az általános történeti adatokat is, főleg hadjáratok, politikai események lehető pontos dátumait. Hetekbe került pl., amíg megközelítő teljességgel összeállíthattam a mongol uralkodók jegyzékét 1648-ig, — hogy csupán gyűjteményem egyik számomra legértékesebb darabját említsem. E munka (dehogy munka, inkább hatalmas szellemi élvezet) során ismerkedtem meg a kutatás technikájával, ragadott meg a Széchényi Könyvtár atmoszférája, s vert mind erősebb gyökeret bennem az a meggyőződés, hogy életemet így vagy úgy a történelemmel kell eljegyzenem.

Magától értetődik, hogy életemnek ez az alapélménye merült fel azonnal emlékezetemben, amikor kézhez kaptam Benda Kálmán vitaindító tanulmányát, azzal a javaslattal, hogy én is szóljak hozzá a kérdéshez. S talán nem haszontalanul. Hozzásegíthet ugyanis ahhoz, hogy az alapkérdést tisztázhassuk: kinek a számára készül a „Magyarország történelmi kronológiája”? Nem hiszem, hogy a szakemberek, vagyis a kutató történészek számára. Bizonyos speciális esetekben elképzelhető, hogy a kronológia a szakemberek szemében is fontossá válhat (elsősorban kronológiai tisztázatlan vagy valamilyen okból tisztázandó eseménysorozat nyomkövetése során), amiként vannak a történettudománynak olyan ágazatai, amelyekben a kronológia alapvető szerepet játszhat (elsősorban az ókori történet egyes szakaszainál), de egy Magyarország történelmi kronológiája esetében ennek csupán másodlagos jelentősége lehet. Annak olvasói, használói elsősorban történelemtanárok, egyetemi hallgatók lesznek, valamint az érdeklődő olvasók sohasem lebecsülendő népes tábora, amelybe nemcsak a művelt értelmiség típusa tartozik, hanem remélhetőleg korántsem csekély számban a középiskolások széles tábora is. Lehetséges persze, hogy alkalmazként kutató történészek is kézbe veszik majd, s belelapoznak, de elsősorban akkor, amikor nem speciális kutatási területükre vonatkozóan kívánnak majd kikeresni egy-egy évszámot, eseményt, — ebben az esetben azonban ők is a „laikusok” előbb felsorolt népes táborába tartoznak.

Ennek azért van bizonyos jelentősége, mert így nyilvánvalóvá válik, hogy a történelmi kronológia is alá van vetve mindazoknak a szempontoknak, amelyeknek egyébként bármilyen más tudományos vagy ismeretterjesztő munka is. Azaz, a történelmi kronológia esetében is alapvető az a kérdés, milyen történetfelfogást sugall olvasói számára. Benda Kálmán joggal emeli ki, hogy Kerékgyártó Árpád munkája a szerző politikai és történelemfelfogását kívánja népszerűsíteni. Igaza van ebben, én csupán azzal egészítem ki, hogy ez nem is lehetne másképpen. S nemcsak akkor nem lehet másképpen, ha magyarázzuk vagy értékeljük az eseményeket a tények száraz felsorolása helyett. Akkor sincs másképpen, amikor a kronológia összeállítója válogat az anyagban,

s bizonyos tényeket kihagyásra ítél, másokat pedig felvesz a kronológiába. Még a legszárazabb adatfelsorolás esetében is van mód nemcsak a történelemfelfogás tükröztetésére, arra, hogy azt elfogadtassuk a munka használójával, hanem érzelmek továbbítására, az olvasóban történő erősítésére (vagy ellenkezőleg, annak visszaszorítására) is. Gondolok itt arra, hogy a nyelv nemcsak a gondolatok közlésére, hanem érzelmekére is alkalmas, s így számos lehetőség kínálkozik az érzelmi állásfoglalásra is, — mondjuk a harcoló felek egyike vagy másika javára.

A történelmi kronológia tehát nem csupán adatokat közöl (vagy nem közöl) az olvasóval, hanem mint minden történettudományi írásmű, egyúttal hozzájárul a történelmi tudat formálásához, alakításához, hasonlóképpen az olyan munkákhoz, mint — mondjuk — a tízkötetes Magyarország története. Mint kézikönyv, legalább annyira maradandó nyomot hagy az olvasóban, mint az említett tízkötetes mű. Éppen ezért kell mérlegelni mindazt, ami befolyásolhatja ezt a hatást.

Ebből a szempontból elsősorban a „mit közöljön?” , valamint a „hogyan közölje?” kérdései azok, amelyeket tüzetesebben érdemes szemügyre venni. Benda Kálmánnak azzal a javaslatával, hogy a „Magyarország történelmi kronológiája” a teljes magyar vonatkozású tényanyagot ölelje fel, messzemenően egyetértek. Magától értetődik, hogy ebbe beleértem a Kárpátmedence honfoglalás előtti történetét is (természetesen a magyar anyagtól elkülönítve), amiként a magyar nép őstörténetének kronológiailag megfogható eseményeit is. Ugyancsak természetes számomra, hogy a kronológia adatait a korabeli Magyarország egészére kiterjeszti, valamint a határokon túl történt magyar vonatkozású eseményekre is (ideértve természetesen a különféle politikai emigrációk eseményeit is). Határesetnek érzem viszont bizonyos, másodlagosan magyar vonatkozású események felvételét (vagy kihagyását). Gondolok pl. azokra a maguknak nevet szerzett magyarokra, akik az elmúlt évszázadok során külföldi egyetemeken tanultak, s nem tevékenykedtek itthon (szélsőséges példaként említhetem meg a prágai egyetemen tanuló huszita magyarok közül azokat, akik itthon nem tevékenykedtek, vagy pl. az utóbbi évtizedek egyik olyan világnagyságát, mint Gábor Dénest, aki eredményeit nem itthon érte el, s így azok véleményem szerint — függetlenül attól, hogy létrehozójukat később a Magyar Tudományos Akadémia kültagjává választotta — nem tartoznak a magyar történelemhez), de a problémának persze számos más vonatkozása is felmerülhet (volgai magyarok stb.).

Számos egyedi körülményt kell ilyen esetekben mérlegelni, bár az elvi alapnak véleményem szerint annak kell lennie, hogy nem a származás, a születési hely, hanem az számít, milyen mértékben épül, kötődik egy-egy jelenség Magyarországhoz, annak történetéhez. Ebből az aspektusból tekintve természetesnek érzem, hogy Horvátország, vagy a mai Jugoszlávia más területei, de a román fejedelemségek, Ausztria vagy a Német Birodalom egyes tartományai, Csehország, Lengyelország stb. területén lejátszódott események is említést nyernek, amennyiben összefüggenek a magyar történelemmel (hadjáratok stb.), amint azt is, hogy esetenként távoli területek eseményei is helyet kaphatnak a magyar történelmi anyagban (pl. II. András kereszteshadjárat).

Ugyanígy elkerülhetetlennek látszik számomra az is, hogy a kronológiának a történelmi fejlődés teljességét kell bemutatnia, attól függetlenül, hogy ez a kivitelezés során milyen nehézségeket jelent. Éppen, mert a kronológia is történelmi tudatformáló munka, elengedhetetlen, hogy a gazdaság, a társadalom, a kultúra stb. jelenségei is szerepeljenek benne a szokványos politikatörténelmi adatokon kívül. Úgy gondolom, ez ma már olyan követelmény, amellyel a legtöbbet egyetértenek.

Sokkal bonyolultabb téma annak megítélése, hogy a nem magyar vonatkozású történelmi anyagból mit (s részben az is, hogyan) közöljünk. Benda Kálmán javaslatának lényege az, hogy a szomszédos országok stb., egyezőval az európai történet eseményei csak akkor kerüljenek be a kronológiába, ha hatással voltak Magyarországra történetére. Ez elfogadható elvi alap, hiszen nem világtörténelmi kronológiáról van itt szó, — de aligha egyszerűsíti le a nehézségeinket. Annak megítélése, mi tartozik ebbe a keretbe, ugyanis korántsem könnyű. Hogy mennyire nem az, arra illusztrációként hadd utaljak Benda Kálmán javaslatára és a minta-fejezetekre. Nyilván helyes, kövendő példaként áll a szöveg 12. lapján a következő szöveg: „(Pl. 1790. aug. 6.: a júl. 27-i

reichenbachi porosz—osztrák szerződés hírére a magyar országgyűlés elhatározza, hogy . . .)”. Ezzel dokumentálja, hogy *a*) elsősorban a magyar történetre gyakorolt hatás az érdekes a nem magyarországi eseménynél, *s b*) egyúttal a megoldás technikájára is javaslatot tesz. Eddig minden rendben is van, ugyanakkor azonban feltűnő, hogy az 1704. év eseményeinek tárgyalását tartalmazó mintában egy az egész Rákóczi-féle felkelés alapproblémáját megvilágító nemzetközi esemény, a höchstädti ütközet dátuma (1704. aug. 13.) nem szerepel, holott a mintában több utalás is történik a kuruc és bajor-francia seregek közötti egyesülés szükségességére, tehát nem csupán általános összefüggésről lehetne szó, hanem egészen konkrét utalásról is, még akkor is, ha a höchstädti ütközet a kurucok szempontjából nem lett volna stratégiai fontosságú. A példát csak azért említem, hogy ne tűnjék triviálisnak az egyébként könnyen annak tetsző kérdés: tulajdonképpen van-e határa (s ha igen, hol van ez a határ?) a nemzetközi események bemutatásának, felvételének a kronológiába (természetesen abban a formában, amint azt Benda Kálmán javasolja). Nyilvánvaló, hogy nem csupán egy olyan „idegen” eseménynek, mint a höchstädti csata, kell felvételt nyernie a kronológiába, hanem olyannak is, mint — mondjuk — a spanyol örökösödési háború kitérése, amelyik nélkül nehéz lenne megvilágítani a Rákóczi-felkelés objektív helyét és szerepét, kibontakozásának körülményeit. Ha ettől eltekintünk, rendkívül leszűkítjük az olvasó horizontját, s megint csak a szubjektív körülményeket emeljük ki a történelemből, vagy legalábbis annak kiemeléséhez járulunk objektíve hozzá.

Van azután egy másik szempont is: vajon mennyiben engedhető meg, hogy a kronológia használója minden tágabb nemzetközi kitekintés, összehasonlítás nélkül kapja kézhez a magyar történet adatait. Mihez viszonyítson? Mivel hasonlítson össze? Tudom, hogy a viszonyítás és összehasonlítás nem, vagy nem elsősorban kronológiai feladat, mégsem hiszem, hogy a magyar történelmi kronológia — nem csupán alapvető, s semmiképpen sem kikerülhető—általános történeti események bemutatása nélkül hasznos lenne. A történetfelfogás változik, az igények ma már talán mások, mint voltak néhány évtizeddel korábban. Talán a mintaként felsorolt nemzeti kronológiákat sem akként készítenék szerzőik ma, mint évtizedekkel korábban.

Mégis, mit kell tartalmaznia mindenképpen a nem magyarországi események közül a történelmi kronológiának? A nagy általános, s az eddigiekből talán nyilvánvaló adatokon kívül mindenképpen a szűkebb környezetre vonatkozó olyan adatokat, amelyek a magyar történet jobb megvilágításához az olvasót hozzásegíthetik. Hogy konkrét javaslatot is tegyek, 1526 után pl. mindenképpen a Habsburg birodalom (vagy V. Károly leköszönése után az osztrák ág) országai történeti fejlődésének főbb mozzanatait, elsősorban persze a magyar vonatkozásúakat, de azokat is, amelyek látszólag talán távol esnek ettől. Megintcsak konkrét példával világítva mondandómat: ha az olvasó tudja, hogy melyik Habsburg uralkodót mikor koronázták utoljára cseh királlyá, jobban megérti a magyar történelem néhány sajátosságát, s talán II. József egységesítő törekvéseit is, míg viszont ha megtudja, hogy — évszázados hagyománnyal szemben — II. Lipót viszont cseh királlyá koronáztatta magát, talán jobban érzékeli a birodalomnak azt a válságát, amelyben a Habsburgoknak II. József után kormányozniok kellett, s egyúttal jobban el tudja helyezni a magyarországi mozgalmakat, eseményeket is ebben a térben. De ez csak egy példa a sok közül, s kultúrtörténeti, valamint más vonatkozásban is számassal lehetne kiegészíteni. (Nem feltétlenül szükséges felvenni az adatok közé, de jellemző lehet, hogy mikor épült a prágai Belvedere. Függetlenül attól, hogy egy művészettörténetileg igen jelentős épületről van szó, jellemző az is, hogy a Habsburg uralkodónak, mint cseh királynak, mire volt pénze, s mint magyar királynak vagy osztrák hercegnek, mire nem volt).

S persze mindenképpen tartalmaznia kell a kronológiának olyan világtörténeti jelentőségű adatokat, amelyeknek ismerete nélkül az olvasó nem tudná megfelelőképpen elhelyezni, ha úgy tetszik, „értékelni” a magyar történelmi adatokat. S itt nemcsak azokra a nyilvánvaló eseményekre gondolok, mint — mondjuk — az angol, a francia forradalom, az orosz forradalom, amelyek tehát korszakjelzőek, hanem azokra a nagyobb horderejű eseményekre is, amelyek Európának abban a régiójában, amelybe Magyarország is tartozik, jelentősebben éreztették hatásukat.

Ez persze korántsem könnyen szorítható keretek közé, — de megfelelő szerkesztői gyakorlattal és szakmai ismeretekkel rendelkező történészek számára mégsem jelent megoldhatatlan feladatokat.

Magától értetődik viszont, hogy ha az egyetemes emberi fejlődés bizonyos mennyiségű tényanyagát a magyar történelem kronológiájának is tartalmaznia kell, abban az esetben ezeknek az adatoknak az összeállítását nem lehet csupán a politikai életre korlátozni. Miként a magyar történelem terén a kronológiának tartalmaznia kell a gazdaság, a társadalom, a kultúra és a tudomány minden fontosabb, kronológiailag megfogható jelenségét, akként az egyetemes történet tekintetében sem lehet ettől eltekinteni. Az ilyen adatok nélkül az olvasó megintcsak képtelen lenne elhelyezni a hasonló magyar jelenségeket az emberi fejlődés menetében. Ennek a feladatnak a megoldása sem annyira nehéz, mint amilyenek az igény megfogalmazásának pillanatában talán tetszik. A szükséges és a lehetséges közötti egészséges, józan kompromisszummal minden további nélkül megoldható. A kultúra, a művészet, az irodalom stb. magyarországi eredményei azonban a megfelelő kronológiai összehasonlítási lehetőség nélkül ugyanúgy a levegőben lógnának, mint az összes többi adat.

A „hogyan közölni” kérdése olyan szorosan összefügg a „mit közölni” kérdésével, hogy a fenti megfontolásokból logikusan következik az előzőre adandó válasz. A legideálisabb megoldás minden valószínűség szerint a párhuzamos adatközlés lenne, azaz a táblázatos módszer. Ebben párhuzamosan lehetne futtatni az adatsorokat, az egyikben a politikai történet eseményeit, a másikban a gazdasági és társadalmi fejlődésre vonatkozó adatsorokat, egy harmadikban pedig a kulturális témájú adatokat. Az egyetemes történeti adatok esetében elég lenne csupán két oszlop, a politikai, diplomáciai s efféle események, valamint a kulturális adatok számára.

Ez a megoldás az első oszlop kivételével mindegyik másikat természetesen elég lazává teszi. Az persze egyáltalában nem lenne baj, hiszen nagyon jó lehetőséget nyújtana ahhoz, hogy a másik négy oszlop közül legalább kettőben megfelelő módon részletezhessük mondanivalónkat. Egy konkrét példát: az első rovatban megemlítjük a Mária Terézia által végrehajtott úrbérrendezést, mint a politikátörténet prominens eseményét, míg a másik rovatban részletesen közölhetjük a jobbágytársadalom korabeli megoszlására vonatkozó adatokat. Vagy az első rovatban megemlítjük a II. József alatt végrehajtott népszámlálást, a másik rovatban viszont a népszámlálás adatai alapján részletezzük Magyarország lakosságának megoszlását különféle szempontok szerint, az egyetemes történeti oszlopban pedig megadhatjuk különféle európai országok hasonló adatait a megközelítő időszakból. Ezt a módszert azután pl. az összes modern népszámlálásnál követni lehetne. Így egy-egy esemény esetleg több rovatban is szerepelhetne, anélkül, hogy szükségszerűen komolyabb fejtörést okozna, melyik oszlopban helyezzük el őket. Ami pedig a döntések vitathatóságát illeti, a párhuzamos oszlopokban történő adatközlés ezt a kérdést is feloldhatja, hiszen — mondjuk — a türelmi rendelet a politikai fejezetbe kerülhetne, de a kulturális oszlopban is jelentkeznek következményei, — míg a másik példa, a vámrendelet esetében ennél egyszerűbb a helyzet, lévén az elsősorban gazdaságpolitikai döntés, s így megítélésem szerint mindenképpen a politikához tartozik. Hatása azonban, konkrét gazdasági következményei természetesen a gazdasági oszlopban nyerhetnének említést. Mindez — megítélésem szerint — a párhuzamos oszlopokban történő adatközlés mellett szól. Amit *technikai* ellenvetésként lehet említeni, azzal véleményem szerint nem érdemes érdemben foglalkozni, hiszen az, hogy papírigényes ez a megoldás, vagy az, hogy egyes oszlopok lazábban tartalmaznák az anyagot, igazán nem érdemi ellenvetések.

Sokkal több megfontolást igényel azonban egy másik technikai, vagy legalábbis első pillantásra annak tetsző probléma, nevezetesen az, hogyan fogalmazzuk meg a kronológiába kerülő adatokat. E tekintetben elsősorban a Benda Kálmán által bemutatott minta-évek gondolkodtatnak el. Ha ugyanis olyan részletességgel közöljük az anyagot, amint azt a javaslat szándékoznék, feltétlenül meggondolandó, hogy a leíró részeket a kor megszövegezésében kell-e visszaadnunk. Néhány példát említek. Egy-egy országgyűlés, részgyűlés vagy más politikai összefüggés határozatai természetesen a kornak megfelelő nemesi ideológia alapján nyerték el végső formájukat, ezeknek a formáknak az átvétele azonban korántsem minden esetben sugall a mai olvasónak meg-

felelő történet szemléletet. Nagyon is meggondolandó tehát, hogy ez a közlési mód helyes-e, korszerű történet szemléletet nyújt-e az olvasónak (félreértések elkerülése végett: ha az eredeti megfogalmazásokat közölnénk, azok is sugallnak valamiféle történet szemléletet, attól függetlenül, hogy kívánjuk-e ezt, vagy sem!). Amiként ha saját szavainkkal fogalmazunk, ugyancsak óvatos megfontolást kíván egyes kifejezéseknek a megválasztása, éppen az egyes szavakhoz fűződő, fentebb már említett érzelmi töltés miatt is.

Egy kronológia összeállítása természetesen számos egyéb, elsősorban technikai természetű problémát is felvet. Ezeknek megoldására azonban egy ilyen hozzászólás keretében nem lehet vállalkozni, de ez nem is az ilyenféle írások feladata. Mindenesetre alapvető szempontnak kell lennie az egységességnek, a lehetőleg egységes adatfelvételnek (hogy pl. a miniszterelnökök, azaz a kormányok kinevezése, vagy távozása azonos szempontok, vagyis a kinevezés, vagy a parlamenti jóváhagyás dátumához kötődjék egységesen, — hogy különböző naptárreformok következményeinek érvényesítéséről ne is beszéljek). Az ilyen egységes adatközlés tulajdonképpen a minél kisebb részekre tördelést igényelné, azt, hogy a kiadványt minél kevesebben szerkesszék.